

Юрій Свідерський, Наталія Романишин

**ЄЖИ СТЕМПОВСЬКИЙ. У ДОЛИНИ ДНІСТРА. ЛИСТИ ПРО УКРАЇНУ;
ПЕР. З ПОЛЬС. І КОМЕНТАРІ В. ЛОПУХА. ТЕРНОПІЛЬ: НАВЧАЛЬНА КНИГА –
БОГДАН, 2018.**

Візьмемо на себе відповідальність стверджувати, що ім'я Єжи Чеслав Стемповський не є добре відоме українському читачеві. Хіба нешироке коло філологів-полоністів, які цікавляться польською літературою ХХ століття та історики, що вивчають польсько-українські стосунки міжвоєнної і післявоєнної доби, знають його твори й політичну діяльність.

Однак нашим західним сусідам це ім'я добре знає. Варто зайти на сайт польської Вікіпедії і нам відкриються кілька сторінок гасел про Є.Стемповського як політика, письменника й есеїста та його твори. Досить сказати, що урну з прахом цієї непересічної людини у 1994 р. перенесено із Швейцарії, перепоховано на одному із Варшавських кладовищ і встановлено пам'ятник.

Є.Стемповський (1894–1969 рр.) – нащадок знаного заможного шляхетського роду, що осів у середині ХVІІІ ст. на Україні в маєтку Шебутинці над Дністром, нині Хмельницької області. Сам він з гордістю вказує, що його прадід був останнім комендантом гарнізону на польському березі Дністра навпроти турецького Хотина.

З Україною Є. Стемповського пов'язував не лише родовий маєток та проведені у ньому дитячі та юнацькі роки. У 1920 р. – він учасник війни Польщі та військ Української Народної Республіки проти більшовицької Росії. У міжвоєнний період – співробітник Міністерства закордонних справ відновленої Польської Республіки, а згодом закордонний кореспондент Польської Агенції Телеграфічної. На другий день після вторгнення Червоної армії Є. Стемповський 18 вересня 1939 р. через угорський кордон покинув батьківщину й решту життя провів у Швейцарії. З 1946 р. він активний дописувач, а згодом співробітник культурного часопису польської еміграції «Kultura» у Парижі. Редактор журналу князь Єжи Гедройць був прихильником польсько-українського порозуміння та співпраці. Частина поляків сприймала позицію «Kultury» як зрадницьку, бо вона суперечила традиційній версії бачення Речі Посполитої «од моря до моря». Факт багаторічної праці Є.Стемповського в «Kulturi» є промовистим.

Його погляди на Україну та українців можемо прослідкувати з есею «У долині Дністра. Листи про Україну», написаному у 1942 р. ще до початку співпраці з Є.Гедройцем.

Масмо бути вдячні нашому землякові, нині дійсному члену Наукового товариства імені Шевченка в Америці, Василеві Лопуху за можливість ознайомитись з цим твором в українському перекладі. Перша публікація цього твору була у журналі «Дзвін» за травень 2018 року. А нещодавно вийшла окремих виданням (Стемповський Є. У долині Дністра / Єжи Стемповський; пер. з польс. і коментарі В. Лопуха. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018). Заслуговує на увагу не лише якісний український текст, але й клопітка робота проведена перекладачем як автором приміток та коментарів. У деяких місцях примітки петітом займають від чверті до третини сторінки.

У своєму творі-роздумі Є.Стемповський часто звертається до спогадів власного дитинства, межі ХІХ–ХХ ст. Цікавими є його спостереження за етнічними процесами у Наддністрянщині. Він зауважує, що, на відміну від Західної Європи з її чіткими державними й етнічними кордонами, у Східній Європі нічого такого не було. «Вся величезна частина Європи, що лежить між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, була однією великою шахівницею народів, наповнена островами й анклавами найдивніших комбінацій змішаного населення» (с. 3). Щодо Середнього Подністров'я, то люди розмовляли так: заможні польською мовою, селяни – українською, чиновники – російською з відтінком одеської говірки, старообрядці – російською з новгородською вимовою, а купці – по гебрейськи.

Взаємопроникнення народів створювало ілюзорні сподівання у царських урядовців, що за допомогою натиску усіх їх вдасться перетворити на росіян. Їх надії були марні – свідчить Є. Стемповський. Утиски з боку російської адміністрації пробуджували до життя національні рухи пригноблених народів.

Не вживаючи новітнього терміну «політична нація», Є. Стемповський влучно характеризує його зміст: «національність не мала фатального характеру етнічної неминучості, а переважно була справою вільного вибору». Цей вибір іноді мав у собі риси опортунізму. Проте переважно він впливав із самоусвідомлення і культурних впливів (с. 5).

Чому частина поляків не сприймала (та, зрештою, і зараз не сприймає) візію Є. Гедройця, Є. Стемповського та їх однодумців щодо польсько-українських стосунків, пояснює ще одне зауваження автора «Листів про Україну»: «...я був дуже розчарований, коли пізніше, у Польщі зіткнувся з виявами галасливих, викличних почуттів націоналізму, зухвалих, майже безсоромних. Вияви цього видалися мені чимось із дуже поганим смаком, яке могло пасувати тільки

скоробагатькам і простакам» і далі: «Навіть у цій нестерпно задушливій і неприємній атмосфері, яка сталася в нашому краї після так званої «пацифікації Східньої Галичини», достатньо було відійти від державних установ, газет і громадських організацій, щоб усюди почути слова примирення» (с. 8).

Актуальними для сучасної України є роздуми польського інтелектуала про мову. Він відзначає, що після поділів Речі Посполитої і захоплення Росією більшої частини її території, панянки взагалі не вивчали російської. Цією ігнорацією демонструвалася зневага і презирство до нових правителів країни. Ті ж російські урядовці, що бажали спілкуватись з представниками польської еліти, змушені були користуватись французькою мовою.

З невеликого за обсягом твору Є. Стемповського український читач може почерпнути інформацію не лише про національно-культурні взаємини місцевого поліетнічного населення, а й про тодішній побут. Зокрема, про загальний вигляд та інтер'єр житла польського шляхтича й українського селянина, традиційне рільництво передіндустріальної епохи, розвиток садово-паркового мистецтва на Правобережній Україні та інші цікаві замальовки. Не залишаться поза увагою читача і такі деталі, як-от: «... мій дід згадував ті часи, коли у (російському – Ю.С., Н.Р.) війську служили 25 років, і за кожним полком везли повні вози різок для виконання тілесних покарань. Я слухав його розповіді з недовірою, не знаючи, що і в мій час людство ще раз повернеться до тілесних покарань і абсолютної влади» (с.21).

Нещодавно у Києві вулицю Тверську перейменували, назвавши іменем Єжи Ґедройця. Переклад В. Лопухом і публікацію в Україні твору Є. Стемповського можемо розглядати як данину пам'яті тій частині польської політичної й інтелектуальної еліти, яка вбачала раніше і трактує зараз нашу країну не як «креси всходні», а як рівноправного сусіда і партнера у європейській сім'ї народів.

Андрій Криськов

ЛЕВИЦЬКИЙ В. ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. БРОДИ: ПРОСВІТА, 2018. 392 С.

Питання невирішеності кризових явищ у промисловості становить особливий інтерес у суспільстві й наукових колах до економічних проблем у національній економіці. Процеси, що відбувалися у Наддніпрянській Україні в минулому потребують у зв'язку з цим глибоких аналітичних і синтезованих оцінок істориками сьогодні. Тому на сучасному етапі історичної науки важливого значення набуває критичне осмислення теорії і практики виробничих структур з врахуванням історичних та економічних можливостей окремих регіонів України. Дослідження процесів розвитку легкої промисловості зазначеного періоду не вирішує проблем сьогодення, але дозволяє екстраполювати досвід минулого.

Актуальність дослідження В. Левицького «Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ століття» визначається також необхідністю вивчення досвіду минулого, без якого неможливо пояснити наявні тенденції і окреслити перспективи розвитку нинішніх економічних процесів.

Історія розвитку легкої промисловості українських губерній становить особливий інтерес з точки зору оцінки її внеску в російську та світову промисловість в період бурхливого економічного розвитку Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст., поштовх якому поклало скасування кріпосного права в 1861 р., що ліквідувало перешкоди для прояву підприємницької активності населення у всіх сферах економічної діяльності.

Встановлені автором хронологічні рамки охоплюють період від 1861 р. – початку економічних реформ, що зумовили суттєві зміни в урядовій політиці, глибокі перетворення в промисловості країни, модернізацію всієї системи соціально-економічних відносин. Нижня межа визначена роком відміни кріпосного права і початком ліберальних реформ Олександра ІІ, що докорінно змінили уклад селян і роль промислів в їх житті, а також істотно вплинули на становище робітників мануфактур і фабрик легкої промисловості, адже вони склалися, в основному, з кріпосних селян. Верхня межа визначена 1914 р., коли розвиток економіки почав переорієнтовуватися на військові потреби в зв'язку з початком Першої світової війни, що зумовила кардинальне падіння економічної активності та подальшу стагнацію промислових підприємств і торговельних операцій Російської імперії (і власне українських губерній), а також спричинила розбалансованість торгових зв'язків і структурну перебудову господарського комплексу на потреби ВПК. Одночасно в окремих випадках, з метою наочного підтвердження деяких теоретичних положень за допомогою порівняльно-історичного аналізу, а також ретроспективної характеристики, нижню межу в деяких сюжетних